

BADIIY MATNDA O'XSHATISHNING LINGVOPOETIK TAHLILI

Khojanova Uringul Smayilovna

Uzbekistan Tashkent Uzswlu.

hojanovauringul01@gmail.com.

Phone number:(94)6126634

Annotatsiya

Ushbu maqolaning maqsadi – majoziy o'xshatish lingvistik hodisa sifatida o'rganishda kognitiv yondashuvdan foydalanish tajribasi va uning funksiyalari hamda ularning kognitiv jarayonlar (kontseptsialash va tasniflash). Asosiy e'tibor turli fanlarni birlashtirgan muhim muammolarga hamda turli sohalarda kognitiv yondashuvni rivojlantirishning dolzarb tendensiyalari, fundamental va amaliy tadqiqotlarga qaratiladi.

Kalit so'zlar: mantiqiy o'xshatish, o'xshatish agenti, o'xshatish referenti, ritorik figura, tasviriy va baholash funktsiyalar, satirik funktsiya, aforistik funktsiya.

Adabiyotshunoslikda o'xshatish – ikki obyektlar o'rtasida majoziy taqqoslashga asoslangan va obraz hosil qiluvchi uslubiy-stilistik vosita sifatida talqin qilinadi. Yozuvchining dunyoni individual-majoziy tasvirlashi tufayli adabiy asar o'quvchiga aqliy va hissiy ta'sir ko'rsatish kuchiga ega. Daniyalik adabiy tanqidchi, Skandinaviya adabiyotshunosi G. Brandes badiiy matn borasida quyidagi fikrni bayon qiladi: "Muallif voqelikni tasvirlar ekan, haqiqat va uydirma uyg'unligida o'z dunyoqarashini, voqelikka bo'lgan o'z munosabatini aks ettiradi" [Brandes, 1883:72]. Demak, o'xshatish muallif dunyosining aksi va uning yaratuvchanligi asnosida yaratilgan yangi ma'nolar va obrazlar olamidir. Adabiyotdagi troplar badiiy asarning obrazlilik va ifodaliligiga erishish uchun qo'llaniladigan maxsus leksik vositalardir. Troplar nutqning obrazli figurasi bo'lib, so'z va ifoda bir biriga oid ikki ob'ekt yoki hodisalarni semantik aloqalar orqali solishtiradi va obraz hosil qiladi va yangi kombinatsiyalarni yaratadi.

O'xshatish adabiyotshunoslikning turli sohalari doirasida turli metodologik yondashuvlarni qo'llagan holda ko'rib chiqilgan. Adabiyotshunoslikda o'xshatishni

izohlashda yagona pozitsiya mavjud emas. O'xshatishni obraz yaratuvchi troplarga kiritadi. [Adabiy atamalar lug'ati, 1974]. O'xshatishga berilgan xilma-xil talqinlar troplarga yakuniy ta'riflar berilmaganligidandir. Badiiy matnning asosiy maqsadi maksimal ma'lumotni minimal miqdorda tasviriy vositalar yordamida o'quvchiga yetqazib berishdir. Bu holatda o'xshatish qulay va ta'sir kuchiga ega ifoda vositalardan biridir. A.G.Gornfeld zamonaviy tilshunoslikda troplar haqidagi nazariyalar antik davrdagi fikrlardan nariga o'tmagan va ko'p asrlik izlanishlar bo'lsada, troplar borasida ko'p tadqiqotlar zarurligini ta'kidlaydi [Gornfeld,1911:337].

Tadqiqotimiz obyekti majoziy o'shatish bo'lib, kognitiv modellashtirish metodidan foydalangan holda badiiy matnning "chuqur mazmuni"ni yoritish uchun qo'llanildi.

Badiy asarda o'xshatishni tasvirlash uchun ingliz yozuvchisi Jeffrey Ashfordning "The anger of Fear" asariga murojaat qilaylik:

*They had planned for everything but rain and its consequences and now the water, **like liquid ice**, rolled down their hunched and shivering backs.* (Jeffrey Ashford. The anger of Fear, 101- bet)

Berilgan misolda suv-suyuqlik suyuq muz bilan o'xshatilgan bo'lib, teng tushunchalar yani shakl-shamoili bir biriga yaqin tushuncha bilan tasvirlangan. Ushbu misol mantiqiy o'xshatishni o'z ichiga oladi, chunki bu erda bir hil ob'ektlar ularning muhim xususiyatlariga ko'ra taqqoslanadi, o'xshatish faqat o'xshashlikni o'rnatish bilan cheklanadi va qo'shimcha assotsiatsiyalarni keltirib chiqarmaydi. Majoziy o'xshatish, ma'lum qoidaga binoan, turli xil tabiat ob'ektlari va hodisalarini taqqoslash orqali yaratiladi. Bunday holatlarda o'xshatish bo'rttiriladi va hissiy baholash ko'pincha ratsional bahodan ustun turadi. Majoziy o'xshatish ehtimollik, imkoniyat, taxminiylik semantikasini yaratadi. Bunda faktlarni yetkazishga emas, balki ularga bo'lgan munosabatni ifodalashga qaratilgan va uning qiymati g'oyani eng ifodali va tejamkor tarzda yetkazishdir.

Wheat profits soared, but growing wheat took time. And the miners were 'holdin' up their milk like some stubborn cow," as the old-timers put it. (J. Masters Bacher. When morning comes again. 67-bet)

Yuqoridagi misolda o'xshatish agenti jonli predmet (*stubborn cow*), aktiv fe'l *holdin' up* - to cause to be late or to cause to happen at a later time (Longman Dictionary of English Language) ma'nosi asar qahramoni - Efreyim fermerlarni bug'doyning yuqori narxda ushlab turilishlarini 'buzog'iga sut saqlab turuvchi qaysar sigir'ga o'xshatadi.

O'xshatish elementlarining bog'lanishiga ko'ra doimiy-turg'un (ana'naviy) va muallif o'xshatishlarga bo'linadi. Turg'un o'xshatish frazeologik kombinatsiyalar tarkibida bo'ladi.

"Turg'un o'xshatishlar ma'lum bir til jamoasining har bir a'zosiga ma'lum va tanish bo'lgan va an'anaga ko'ra avloddan avlodga o'tadigan" tasviriy vositalarga aytiladi (Chernyshova, 1970:50). Tasvirlari ushbu tilda so'zlashuvchilar tomonidan tan olinadi va referent va agent o'rtasidagi aloqa avtomatik ravishda o'rnatiladi. Bunday taqqoslashlar faqat genetik jihatdan ritorik figuradir, ammo uning barqaror lug'at ma'nosida frazeologik birlik vazifasini bajaradi (Lotman, 1999:55). Ular kundalik nutqda ham, badiiy nasrda ham intensivlashtiruvchi sifatida keng qo'llaniladi. Turg'un o'xshatishga misol keltiramiz:

*You can't feed me that one. She and me are like **Romeo and Juliet** and there isn't a balcony can hold me back. (J. Ashford. "The anger of Fear". 10-bet)*

Muallif asar qahramonining kuchli muhabbati va ularning sevgisiga hech narsa to'siq bo'lolmasligini ifodalashda turg'un o'xshatishdan foydalanadi: *like Romeo and Juliet - constantly falling in love and professing his feelings in a poetic manner, much like the character from Shakespeare's Romeo and Juliet. (Oxford Dictionary of English Idioms)*

Turg'un o'xshatishlar individual - muallif o'xshatishlar bilan taqqoslanadi. Muallif dunyo haqida sub'ektiv mualliflik qarashlarini aks ettiradi, "umumiy qabul qilingan va individual tasvirlarni farqlash qiyinchiliklar va, avvalambor, o'tish davri hodisalarining mavjudligi bilan bog'liq" (Kovtun, 1978:57). Muallif o'z asarida

nutqning erkin elementlardan foydalanadi va ba'zan turg'un o'xshatishlardan ham foydalanadi:

*Quilp, who was **as strong as a lion**, easily kept his until the boy was tugging at it with his utmost power, when he suddenly let it go and sent him reeling backward, so that he fell violently upon his head.* (Ch. Dickens. The old curiosity shop. 59-bet)

She produced confidences and estrangements, **like a ghost** rumoured, perhaps seen. (Elizabeth Bowen. Friends and relations. 70 - bet)

Ushbu misollarda muallif turg'un o'xshatishni qahramonlarning ko'rinishi, holatini tasvirlashda foydalangan.

*Just tell me what's the trouble, then. I'm always out to help the coppers. Ever Ready, **like the batteries**.* (J. Ashford. The anger of Fear. 114-bet)

Asar qahramonining fuqarolik pozitsiyasini tasvirlashda avtor xotirasidagi kutilmagan o'xshatishdan foydalanadi. Obrazga yorqin effect–jilo beradi. Referentning ruhiy holatinin batareyalarga o'xshatadi.

Ushbu misollardan ko'rinib turibdiki, mantiqiy va majoziy o'xshatishni farqlash ba'zan qiyin vazifadir. O'xshatilayotgan ob'ektlar va hodisalarning heterojenlik (turli xil toifaga mansub) mezoni o'xshatish tasvirini aniqlashda har doim ham hal qiluvchi ahamiyatga ega emas. O'zbek adabiyotshunosligidagi semantik maydon nazariyasi borasidagi izlanishlar va ularning ilmiy natijalari haqida izlanishlar va nazariy fikrlar ko'paysa, kelajakda kognitiv tilshunoslik rivojiga kata hissa qo'shgan bo'lar edik.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Isabekov S.Ye. Kartina Mira vo frazeologicheskikh yedinitсах nerodstvennykh yazykov // Aktual'nyye problemy mezhkul'turnoy kommunikatsii i perevoda. — Almaty, 2001.
2. Spears R. A. Phrases and Idioms. A practical Guide to American English Expressions. NTC Publishing Group, 1998 — p. 305.
3. <https://slovarozhegova.ru/ozhegov.php>

4. https://www.researchgate.net/publication/342777630_Language_and_Poetics_Analysis_of_the_Conceptions_of_A_A_Potebnya's_